

УДК 347.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.1>*Ю. І. Алендар*

ORCID: 0000-0001-8487-3287

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ПОЗИВАЧА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЧАСТИНИ З СТАТТІ 154 ЦПК УКРАЇНИ

Вступ. Основоположні зміни процесуального законодавства, що відбулись у 2017 році, зумовили внесення до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) положень, що регулюють підстави, умови та порядок застосування зустрічного забезпечення, яке за своєю правовою природою є субінститутом, покликаним захистити права відповідача та сприяти відшкодуванню збитків, що можуть бути завдані останньому внаслідок застосування заходів забезпечення позову.

Цивільному процесу в цілому притаманна висока ступінь диспозитивності та віднесення вирішення значної кількості питань до дискреційних повноважень суду, проте в окремих ситуаціях законодавець імперативно зобов'язує суд до конкретної моделі прийняття рішень. До таких питань належить обов'язковість застосування судом заходів зустрічного забезпечення у чітко визначених ЦПК України випадках.

Метою статті є здійснення аналізу дотримання прав позивача при застосуванні зустрічного забезпечення у порядку, визначеному частиною 3 статті 154 ЦПК України.

Постановка проблеми. Україна є проєвропейською правовою державою, тому важливо, аби чинне законодавство не лише забезпечувало належне функціонування правових інститутів, що задіяні під час здійснення цивільного судочинства, а також створювало нормативні рамки, здатні забезпечити і охороняти права та інтереси учасників процесу і не суперечило базовим міжнародним системоутворюючим принципам і засадами. Одним із таких принципів є рівність сторін, на який пропонуємо поглянути крізь призму субінституту зустрічного забезпечення. Важливо, аби порядок здійснення цивільного судочинства, регламентований приписами ЦПК України, забезпечував рівні умови для всіх учасників. Проте законодавцем прописано посилений особливий порядок надання зустрічного забезпечення для окремої категорії позивачів, що є дискусійним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення позову як складової інституту забезпечення позову постійно перебувають в центрі дискусій науковців та утворюють активний напрямок наукових пошуків. Ця проблематика висвітлювалась в роботах Д.Д. Луспеніка, О.Ю. Одосій, А.І. Коцюруби, Н.С. Алексєєвої, М.П. Курило, І.О. Кравченко та інших.

Разом з тим ще багато питань або залишається поза увагою дослідників і практиків, або недостатньо опрацьовані. Так, науковою доктриною на сьогодні не вивчено ґрунтовно питання дотримання прав позивача, що не має в Україні зареєстрованого місця проживання, перебування, місцезнаходження та майна, при застосуванні зустрічного забезпечення та відповідність положень цивільного процесуального закону міжнародним нормотворчим процесам.

Виклад основного матеріалу. У наукових колах хоча і не вироблений єдиний підхід до визначення поняття «зустрічне забезпечення», втім в цілому відзначається позитивний вплив цього механізму на досягнення завдань цивільного судочинства. Зокрема, Д.Д. Луспеник відзначає спрямованість зустрічного забезпечення на захист інтересів відповідача, що фактично є збереженням status-quo між сторонами до ухвалення остаточного рішення суду [1]. М.П. Курило та І.О. Кравченко вказують, що зустрічне забезпечення складає невід'ємну складовою механізму забезпечення позову і за своєю суттю є гарантією відшкодування можливих збитків відповідача, має на меті забезпечити баланс інтересів сторін і нейтралізувати можливі негативні наслідки, які можуть виникнути внаслідок застосування судом забезпечувальних заходів. Його застосування можливе виключно у випадках, коли суд вживає заходів для забезпечення позову, що гарантує право на справедливий суд [2, с. 81-82].

А.І. Коцюрuba відносить зустрічне забезпечення до інструментів захисту прав відповідача та визначає його як субінститут інституту забезпечення позову, що спрямований на збереження процесуальної рівності сторін і попередження настання або гарантоване відшкодування можливих для відповідача збитків з урахуванням співмірності із заходами забезпечення позову та їхнім розміром [3, с. 10].

Цивільний процесуальний закон не наводить визначення досліджуваного механізму як такого, втім із системного аналізу змісту Глави 10 Розділу I ЦПК України вбачається, що слід погодитись із думкою тих науковців, хто визначає зустрічне забезпечення як субінститут, оскільки він не може існувати і бути реалізований самостійно поза межами інституту забезпечення позову.

За загальним правилом вирішення питання про надання зустрічного забезпечення відбувається на розсуд суду за виключенням визначених частиною 3 статті 154 ЦПК України випадків. Разом з тим законодавцем імперативно встановлено обов'язок суду застосувати зустрічне забезпечення, коли:

1) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові;

2) суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові [4].

Друга підстава кореспондується із передумовами застосування заходів забезпечення позову, тоді як перша, вочевидь, більшою мірою стосується нерезидентів, які за відсутності зареєстрованого місцезнаходження та майна на території України, автоматично мають бути піддані додатковим матеріальним обтяженням у вигляді надання зустрічного забезпечення у випадку, коли їх права, свободи та інтереси і без того є порушеними або обмеженими. У випадку ж ненадання зустрічного забезпечення позивач втрачає й можливість використати інструменти

забезпечення позову, оскільки в силу приписів частини 10 статті 154 ЦПК України наслідком ненадання зустрічного забезпечення у визначені судом строк і спосіб буде скасування ухвали про забезпечення позову та про зустрічне забезпечення [4].

Способи надання зустрічного забезпечення закріплені в частині 4 статті 154 ЦПК України. Так, зустрічне забезпечення здійснюється шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі, визначеному судом. У випадках, коли позивач з поважних причин не має можливості внести відповідну суму, альтернативним варіантом може бути (1) надання гарантії банку, поруки або іншого фінансового забезпечення на визначену судом суму та від погодженої судом особи, щодо фінансової спроможності якої суд не має сумнівів; або (2) вчинення інших визначених судом дій для усунення потенційних збитків та інших ризиків відповідача, пов'язаних із забезпеченням позову [4]. Виходить, що позивач, який і без того вимушений шукати судового захисту своїм правам та інтересам, додатково має нести обмеження, без яких не зможе повною мірою реалізувати свої цивільні процесуальні права. До того ж, як добре відомо, для надання гарантії банку або внесення визначеної судом суми на депозитний рахунок суду така особа може стикнутись не лише з додатковими вимогами банківських установ щодо обслуговування осіб, які не мають зареєстрованого місця перебування в Україні, а також й з діючими обмеженнями на транскордонні перекази коштів.

Іноземний досвід демонструє, що зустрічне забезпечення передбачено в небагатьох країнах. Нормативно, як правило, закріплено коло осіб, відносно яких такі заходи можуть бути застосовані. В окремих державах наявність обов'язкового зустрічного забезпечення взагалі розглядається як порушення статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) щодо вільного доступу до суду – у таких заходах вбачається дискримінаційна складова, особливо, коли закон передбачає їх застосування відносно іноземців [1].

Гарантоване статтею 6 Конвенції право на справедливий неодноразово було предметом аналізу Європейського суду захисту прав людини, результати чого знайшли своє відображення у сформованій судовій практиці. Рівність сторін визначено одним з невід'ємних елементів поняття справедливого судового розгляду, який вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із супротивником (*calan v. Turkey*; *Foucher v. France*; *Bulut v. Austria*; *Faig Mammadov v. Azerbaijan*), а також забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ [5].

З огляду на загальноєвропейські тенденції до гармонізації та зближення законодавства пропонуємо також звернутись до положень Модельних європейських правил цивільного процесу (далі – Правила). Частина 3 Правила 187 Правил визначає підхід до регулювання питання надання зустрічного забезпечення, відповідно до якого суд не повинен вимагати забезпечення лише на підставі того, що заявник або відповідач не є громадянином або резидентом держави суду. Такий підхід втілює принцип недискримінації, який є частиною законодавства Європейського Союзу, а також викладений у Принципі ALI/UNIDROIT 3.3. Грома-

дяни, резиденти, негромадяни та нерезиденти повинні мати однакове ставлення. [6, с. 224–225].

Із системного аналізу положень чинного вітчизняного законодавства вбачається, що поняття «резидент» більшою мірою базується на визначенні місця знаходження та/або проживання учасника правовідносин. Додатковими критеріями віднесення особи до резидента або нерезидента можуть бути – наявність тісних особистих чи економічних зв'язків (у тому числі й майна), тобто центру життєвих інтересів, в Україні, місце здійснення діяльності, довготривалість періоду безперервного перебування в Україні [7; 8]. Відтак, особи, що не мають в Україні зареєстрованого місця перебування, можуть бути визначені як нерезиденти [9] для цілей пункту 3.3 Принципів ALI/ UNIDROIT, а отже недопустимим є їх дискримінаційне положення у порівнянні з іншими учасниками цивільного процесу за ознакою нерезидентності.

Базою правового регулювання правового статусу, прав та обов'язків нерезидентів в Україні є Основний Закон. Частиною 1 статті 26 Конституції України закріплено можливість для іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуватися тими самими правами і свободами, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [10]. Це положення знайшло свій подальший розвиток в приписах частини 1 статті 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», відповідно до якої іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [11].

Передбачений наведеними нормами правовий режим для осіб, що не є громадянами України, частково нівелюється положеннями ч. 3 ст. 154 ЦПК України, з огляду на деяку непослідовність правового регулювання, допущених законодавцем. Наприклад, особа, що не є громадянином України, може перебувати в Україні на законних підставах, як-от довгострокова віза або в межах дозволеного періоду перебування громадянам країн, з якими Україна має безвізовий режим, і не мати при цьому зареєстрованого місця перебування і майна в Україні. За таких обставин, хоча права такої особи є захищеними відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», втім у випадку реалізації своїх прав в межах процесуального статусу позивача ця особа буде вимушена виконувати вимогу надання зустрічного забезпечення для отримання можливості захисту своїх інтересів шляхом реалізації права на вжиття заходів забезпечення позову.

Розмір зустрічного забезпечення подається законодавцем як оціночна категорія і відповідно до частини 5 статті 154 ЦПК України визначається судом з урахуванням обставин справи [4]. Розмір зустрічного забезпечення може бути вказаний у відповідній заяві про вжиття заходів зустрічного забезпечення, проте кінцевий розмір визначається виключно судом з урахуванням обставин конкретної справи, співмірності із заходами забезпечення позову та розміру можливих збитків, яких

може зазнати особа внаслідок здійснення забезпеченням позову. Зустрічне забезпечення може бути застосоване у спорах не тільки майнового характеру, але й у спорах немайнового характеру, оскільки можливість вжиття такого заходу забезпечення та його розмір визначається не характером вимоги, а розміром та ступенем імовірних негативних наслідків [12, с. 20].

У правовій доктрині набула поширення позиція, відповідно до якої закріплення розміру зустрічного забезпечення як оціночного поняття на законодавчому рівні визнається таким, що може зумовити проблеми у правозастосуванні [13, с. 197]. Як вірно відзначає Д.Д. Луспеник, найбільше складнощів для суддів виникатиме тоді, коли вимога позивача носитиме майновий (а не грошовий) характер – маються на увазі вимоги про визнання. У таких випадках суд має виходити зі своїх дискреційних прав, власних оціночних суджень та внутрішніх переконань. Імовірні збитки можуть складатися як збитків в їх класичному розумінні (ст. 22 ЦК України), так в якості негативних наслідків, пов'язаних із завданням нематеріальної шкоди (діловій репутації, гідності та честі) [14].

Зрозуміло, що неможливо імперативно врегулювати усі можливі варіанти розрахунку розміру зустрічного забезпечення, що підлягало б застосування в різних категоріях справ і за різних обставин, особливо у немайнових спорах. Положеннями частини 5 статті 154 ЦПК України закріплено принцип співмірності заходів зустрічного забезпечення із заходами забезпечення позову, застосованими судом, та розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову [4]. Вважаємо, що таке положення підлягає доопрацюванню з тим, аби визначити більш чіткі критерії розміру зустрічного забезпечення, що може бути предметом подальших наукових пошуків.

За поточної редакції наведеного нормативного припису не видається можливим в принципі будь-яким чином спрогнозувати обсяг зустрічного забезпечення, застосування якого слід очікувати позивачеві тоді, коли в силу положень частини 2 статті 154 ЦПК України надання зустрічного забезпечення є обов'язковим. Через це останній, окрім того, що має вжити додаткових дій та отримати додаткові обмеження для реалізації своїх процесуальних прав, ще й не може, хоча б з мінімальним ступенем вірогідності, передбачити наслідки для себе, що не сприяє формуванню сталої судової практики та передбачуваності застосування правових норм, як складової принципу правової визначеності.

Висновки. Встановлено, що положення частини 3 статті 154 Цивільного процесуального кодексу України є дискусійними і вступають в протиріччя з положеннями Конституції України та Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», у частині встановлення правового режиму, обсяг прав та обов'язків для іноземців та осіб без громадянства); а також не відповідають змісту права на справедливий суд, закріпленого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і приписам частини 3 Правила 187 Модельних європейських правил цивільного процесу. З'ясовано, що є сумнівним безперешкодне надання позивачем зустрічного забезпечення у випадках, коли таке надання є обов'язковим, з огляду на особливості роботи банківської системи та сис-

теми транскордонних безготівкових переказів. Крім того віднесення вирішення питання про розмір застосовуваного зустрічного забезпечення виключно до дискреційних повноважень суду не відповідає принципу правової визначеності.

Література

1. Луспенник Д.Д. Зустрічне забезпечення. *Закон і бізнес*. 2017. № 34 (1332). URL: <https://court.gov.ua/press/publications/375761/> (дата звернення: 07.12.2025).
2. Курило, М. П., Кравченко, І. О.. Зустрічне забезпечення в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 80–83. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/18> (дата звернення: 07.12.2025).
3. Коцюруба А.В. Захист прав відповідача у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2021. 20 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 02.12.2025).
5. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. 2019. https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2021/12/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf (дата звернення: 07.12.2025).
6. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. Oxford University Press, 2021. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_UNIDROIT_Model_European_Rules.pdf (дата звернення: 29.11.2025). DOI: 10.1093/oso/9780198866589.001.0001.
7. Термінологія законодавства. Термін «Резиденти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/25479#top> (дата звернення: 05.12.2025).
8. Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
9. Термінологія законодавства. Термін «Нерезиденти». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/17310> (дата звернення: 05.12.2025).
10. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 02.12.2025).
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
12. Бут І.О. Особливості вжиття заходів зустрічного забезпечення за Цивільним процесуальним кодексом України. *Новели цивільного процесуального кодексу України* : матеріали круглого столу / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса. 2018. С. 17–20. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f352ea56-4f3e-4b20-82ea-aafd5fbbfd41/content> (дата звернення: 05.12.2025).
13. Одосій О.Ю. Забезпечувальні заходи в цивілістичному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 235 с.
14. Луспенник Д. Д. Зустрічне забезпечення – новела цивільного процесу. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/107640-zustrichne-zabezpechennya-novelatsivilnogo-protsesu> (дата звернення: 05.12.2025).

Анотація

Алендар Ю. І. Зустрічне забезпечення: дотримання прав позивача при застосуванні положень частини 3 статті 154 ЦПК України. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню питання дотримання прав позивача при покладенні на нього обов'язку надання зустрічного забезпечення у випадках, передбачених частиною 3 статті 154 Цивільного процесуального кодексу України, зокрема коли позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові.

Визначено, що зустрічне забезпечення являє собою субінститут забезпечення позову, передусім призначений для захисту прав відповідача і в цілому має сприятливий вплив для досягнення завдань цивільного судочинства дотримання балансу інтересів сторін під час судового розгляду.

Проаналізовано приписи досліджуваного положення цивільного процесуального закону у взаємозв'язку з приписами Конституції України та Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб

без громадянства», а також на предмет їх співставності зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, частини 3 правила 187 Модельних європейських правил цивільного процесу та пункту 3.3 Принципів ALI/UNIDROIT.

Відзначено дискусійність підходу, за якого позивач, у якого в Україні відсутнє зареєстроване місце проживання/перебування чи місце знаходження та майно, в розмірі, достатньому для відшкодування можливих збитків відповідача, беззаперечно зобов'язаний виконати вимогу про надання зустрічного забезпечення у розмірі та порядку, визначеному судом, для збереження свого права на забезпечення позову. Встановлено, що такі вимоги мають дискримінаційне забарвлення і покладають на позивача додатковий тягар при повній неможливості останнього передбачити імовірний обсяг і вид зустрічного забезпечення, який від нього може вимагатись з огляду на оціночний характер цієї категорії, що визначається за внутрішнім переконанням судді у кожному конкретному випадку індивідуально з урахування обставин справи та поведінки сторін.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, захист прав позивача, обов'язкове надання зустрічного забезпечення, баланс інтересів сторін, право на справедливий суд.

Summary

Alendar Yu. I. Counter-guarantee: observance of the claimant's rights when applying Part 3 of Article 154 of the Code of Civil Procedure of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the issue of compliance with the rights of the claimant when imposing on him the obligation to provide counter-security in cases as established under Part 3 of Article 154 of the Civil Procedure Code of Ukraine, in particular when the claimant does not have a registered place of residence (stay) or location in the territory of Ukraine and property located in the territory of Ukraine in an amount sufficient to compensate for possible losses of the defendant that may be caused by securing the claim in the event of refusal of the claim.

It is determined that counter-security is a sub-institution of securing the claim, primarily aimed to protect the rights of the defendant and generally has a favorable impact on achieving the objectives of civil proceedings of maintaining the balance of interests of the parties during the trial.

The prescriptions of the studied provision of the civil procedural law are analyzed in relation to the provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons», as well as for their compatibility with Article 6 of the European Convention on Human Rights, Part 3 of Rule 187 of the Model European Rules of Civil Procedure and paragraph 3.3 of the ALI/UNIDROIT Principles.

It is noted a debatable approach, according to which the claimant without registered place of residence/ stay or location and property in Ukraine, in an amount sufficient to compensate for possible losses of the defendant, is unconditionally obliged to fulfill the requirement to provide counter-security in the amount and manner determined by the court, in order to preserve his right to secure the claim. It has been established that such requirements are discriminatory and impose an additional burden on the claimant, given his the complete impossibility to foresee the probable amount and type of counter-security that may be required of him, given the evaluative nature of this category, which is determined by the judge's internal conviction in each specific case individually considering the circumstances of the case and the behavior of the parties.

Key words: civil process, civil proceedings, protection of the claimant's rights, mandatory provision of counter-security, balance of interests of the parties, right to a fair trial.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025